

O LIJEČENJU SUBLIMATOM U DJELU NEPOZNATOG KOTORSKOG LIJEČNIKA XVIII. STOLJEĆA

HRVOJE TARTALJA

Sakupljajući knjige za biblioteku Instituta za povijest farmacije u Zagrebu, dospjela mi je u ruke i knjiga, koja nosi naslov: »Georgii Christianopulo Phil. et Med. Doctoris quorundam Morborum gravissimorum curatu maxime difficilium, usu interno Mercurii sublimati corrosivi, feliciter sanatorum«. Sam naslov ove knjige ne bi zasluživao neku naročitu pažnju, jer je u XVIII. st. bilo dosta rasprostranjeno liječenje živinim preparatima, osobito za liječenje sifilisa. Prema tome u ovom bi djelu bilo jedino interesantno, što je liječnik Christianopulo upotrebljavao sublimat u mnogim slučajevima, za koje — kako sam tvrdi — nisu pomagali nikakvi drugi lijekovi. Dakle, radilo bi se samo o proširenju indikacija za upotrebu sublimata i za one bolesti, za koje se inače nije upotrebljavao i to u dozama, koje je sam pisac u praksi i isprobavao.

Međutim, ta knjiga ima svoje naročito značenje u tome, što se tu radi o djelu jednog liječnika, koji nije inače poznat u literaturi, kao i u tome, što je taj liječnik neko vrijeme živio i radio u Kotoru. Osim toga ta je knjiga važna za proučavanje povijesti farmacije i medicine u Jugoslaviji, jer se u prvom redu upoznajemo s jednim liječnikom, koji je tu radio sredinom XVIII. st. i koji u tom svom djelu navodi mnoge zanimljive podatke iz tog područja.

Radi toga je bilo važno:

1. sakupiti biografske podatke o liječniku Christianopulu;
2. utvrditi, kada je on živio u Kotoru i u kojem svojstvu;
3. dati ocjenu njegovih rezultata iznesenih kod liječenja sublimatom;
4. iznijeti uzore, koje citira i kojima se služi u svojim istraživanjima;
5. navesti lijekove, koji su se tada upotrebljavali;
6. sakupiti podatke o osobama, kao i o zdravstvenim prilikama u Kotoru, koje spominje knjiga.

Da je liječnik Christianopulo doista živio u Kotoru, saznajemo iz podataka, koji se na više mjesta nalaze u njegovoj knjizi. Tako već na strani IX. pri koncu predgovor, koji je sam napisao, navodi: »Dabam Cathari die IV. — Maii Ann. M. D. C. C. LXVII«. Nadalje, na strani 8. teksta piše: »Me has Observationes fecisse Ascrivii, vulgo Cattaro dicti, quae Urbs in Dalmatia, quumque in illa a Medicinam faciendam constitutus essem«. Zatim kod pojedinih pacijenata, navodeći podatke o njima, u nekoliko slučajeva kaže, da su iz Kotora. Dakle, već je time nesumnjivo utvrđeno, da se nalazio u Kotoru sredinom XVIII. st. Kotor je po svom položaju u duboko uvučenu zaljevu bio naseljen od davnih vremena. Takav ga je prirodni smještaj uvrstio među najbolje ratne luke na Jadranskom moru. Za vrijeme rimske vladavine u ovim krajevima nazivao se Ascrivium, te ga spominje i Plinije u svojim djelima.¹

Bilo bi normalno očekivati, da će se biografski podaci za jednog tadašnjeg liječnika, koji je napisao jednu medicinsku knjigu, lako naći u domaćim ili stranim biografskim i bibliografskim djelima. Međutim, kako u leksikonima, tako i u literaturi nisu pronađeni nikakvi poblži podaci, pa bi se iz toga dalo zaključiti, da je ostao nepoznat javnosti. Tako se ne spominje ni u poznatom djelu Augusta Hirscha »Biographisches Lexicon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völkern«, Wien — Leipzig 1884—1886. Nema mu spomena ni u djelu Francesca Marie Appendinija »Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro-Ragusa 1811«. Isto je tako dalo negativan rezultat proučavanje slične Ciccareljeve knjige »Opusculi rigurdanti le storie degli uomini illustri di Spalato e di altri Dalmati«.

Da bi se došlo do pozitivnih rezultata, postojala je još jedna mogućnost, koja je izlazila iz toga, da je tada svaka knjiga morala dobiti dopuštenje za tiskanje t. j. imprimatur, koje je davao tadašnji »Santo Officio«. Dopuštenje za ovu knjigu potpisao je generalni inkvizitor iz Brescine Pio Petrelli i tri »riformatori«. Dopuštenje za tiskanje izdano je 1. juna 1767. god., a jedan od uvjeta bio je taj, da autor mora dati po jedan primjerak svoje knjige bibliotekama u Veneciji i Padovi. »Biblioteca Universitaria di Padova«² potvrdila je, da posjeduje tu knjigu, ali o samom autoru nije mogla dati nikakve podatke. »Biblioteca Nazionale di S. Marco Venezia«³ isto tako potvrđuje, da se ta knjiga nalazi u njezinoj biblioteci. O samom autoru uspjelo mi je pronaći jedino to, da ga citira Kristofor Girtanner u svom djelu »Trattato sopra le malattie veneree«, koje je izdano u Veneciji 1802. u prijevodu njemačkom dra. Francesca Antonja. U IV. dijelu te knjige na strani 766. Girtanner spominje: »Giorgio Christianopoli 1767. — Medico di Cattaro in Dalmazia. Descriptio historica morborum gravissimorum . . . nun mercurii sublimati corrosivi usu interno feliciter sanatorum. Brixiae, 1767. L'autore é un gran pane-

¹ Plinije, *Historia naturalis*, Knj. 2. Caput 17, str. 65.

² Arhiv Instituta za povijest farmacije, Zagreb, pismo od 7. IV. 1953. pod br. 200.

³ Pismo od 13. februara 1950. pod br. 231-IX.-E. U. Arhiv Instituta za povijest farmacije, Zagreb.

girista del sublimato. Egli lo diede ai suoi malati fino a un grano e mezzo per dose.« Iz ovog podatka saznajemo, da je Christianopulo živio u Kotoru, da je mnogo liječio sublimatom i da ga je davao i do grana i po za jednu dozu.

Svi ovi pokušaji nisu zapravo donijeli nikakvih novih momenata, jer se do tih podataka dolazi čitajući samu knjigu. Budući da se po imenu dalo naslućivati, da je taj liječnik podrijetlom iz Grčke, obratio sam se za podatke prof. dru. Rm. Emmanuelu, članu Atenske akademije i historičaru medicine. Uvaženi profesor također nije mogao pružiti nikakvih podataka, jer smatra da Christianopulo nije živio u Grčkoj i da prema tome nije ništa poznato o njegovu životu i djelu.⁴

Nakon svega toga ostajala je još samo jedna mogućnost, da se o tom liječniku nešto dozna iz podataka, koji se čuvaju u Državnom arhivu u Kotoru. I zbilja, Državni arhiv N. R. Crne Gore pod K br. 312 od 1. X. 1953. poslao je sve podatke, koji su zabilježeni u arhivu, a odnose se na vrijeme, kada se dr. Christianopulo nalazio u Kotoru, t. j. od 5. maja 1750. do 13. februara 1781.⁵ Iako iz niza ovih podataka nije bilo moguće saznati cijelu liječnikovu biografiju, ipak nam osvjetljaju njegov život i rad kroz 30 godina, koliko je s prekidima boravio u Kotoru u svojstvu gradskog liječnika. Većina se ovih podataka odnosi na odluke Velikog vijeća (Il Magior Consiglio), koje se i u Kotoru, kao i u većini tadašnjih gradova u Dalmaciji, bavilo svim problemima grada, pa tako je donosilo i odluke o postavljanju gradskih fizika.

Prvi podatak, koji je tako zabilježen, datiran je 5. maja 1750., kada Veliko vijeće odlučuje, da se »dottor Zorzi Christianopulo« postavi za gradskog fizika na tri godine. Međutim, to nije datum, kada je dr. Christianopulo stigao u Kotor, što se razabire iz jedne klauzule u toj odluci, da se početak službe od tri godine računa od dana, kada je on došao (»da cominciarsigli dal di del suo arrivo«).⁶ Prema tome njegov dolazak moramo tražiti u jednom ranijem datumu.

Ni idući podatak, koji se odnosi na produljivanje službe Christianopolu u svojstvu gradskog fizika, ne daje nam u tom pogledu neko rješenje. O tom je raspravljalo Veliko vijeće 20. augusta 1755. i donijelo odluku, da mu se služba produži za tri godine. U prvom redu ovo je produljenje došlo nakon pet godina od prve odluke, dakle nisu se striktno držali određenih termina, čime je ujedno otpala mogućnost određivanja točnog datuma dolaska Christianopolova u Kotor. U ovoj se odluci ujedno i navode razlozi, zašto se služba produžuje, te kaže, da je dr. Christianopulo vršio dužnost gradskog fizika na opće zadovoljstvo, zalažući se mnogo za liječenje bolesnih građana i vojske, i dokazao svoje sposobnosti. S druge je strane to produljivanje potrebno u interesu samog grada, da ne bi ostao bez sposobnog liječnika, što je važno i potrebno za općinu.⁷

⁴ Pismo prof. dra. Em. Emmanuelu, Atena od 5. maja 1953., Arhiv Instituta za povijest farmacije, Zagreb.

⁵ Podaci o dr. Christianopolu potječu iz Drž. arhiva, Kotor.

⁶ Državni arhiv Kotor, S. N. 153—499.

⁷ Državni arhiv, Kotor, S. N. 155—630.

O načinu izbora gradskog liječnika, apotekara i notara saznajemo iz Statuta grada Trogira iz 1322.⁸ Njih je biralo Veliko vijeće, koje je s njima sklapalo i posebne ugovore, u kojima je bila predviđena godišnja plaća i razne beneficije, koje su dobivali u naravi. Obično je bilo određeno i vrijeme koliko mogu izbivati iz grada. Inače im nije bilo dopušteno nikakvo udaljavanje iz grada, bez dopuštenja Velikog vijeća i kneza. Sve ove odluke stavljane su na tajno glasanje kuglicama, te se radi toga i u zapisnicima i nalazi, da je odluka, »ballotata«, izglasana uz napomenu, koliko je kuglica, t. j. glasova bilo za, a koliko protiv. U ovom je slučaju isto tako Veliko vijeće u Kotoru glasalo za tu odluku, te su svi dali svoj pristanak (»e ballotata nel Magnifico Maggior consiglio ebbe voti favorevoli tutti«).

Ranije izneseni primjer, da je gradski fizik morao imati posebno dopuštenje, da otputuje iz grada, potvrđuje se i u ovom slučaju. Christianopulo je godine 1758. zatražio dopuštenje od grada, da može otputovati u trajanju od dva mjeseca. Ta je njegova molba došla pred sjednicu Velikog vijeća, koja se održavala 28. aprila 1758. Veliko vijeće uvidjelo je opravdanost njegove molbe, ali ipak odobrava samo mjesec i pol odsustva iz razloga, što će kroz to vrijeme grad biti lišen njegove važne službe.⁹ I u ovom slučaju, kao i u ranijoj odluci od 20. augusta 1755., vidi se briga tadašnjeg magistrata za zdravlje svojih građana, kao i nastojanje, da u gradu bude uvijek koji dobar liječnik. Poznato je, da se to odnosilo i na apotekare, a brinuli su se i za rad apoteka. Nije poznato, iz kojeg je razloga dr. Christianopulo tražio dopuštenje za odlazak iz grada i gdje je kroz to vrijeme boravio.

Poslije ovih odluka u arhivima se privremeno gubi trag o radu liječnika Christianopula. Poznato je jedino to, da je u međuvremenu bio u Kotoru neki drugi gradski fizik, i to dr. Petar Vatlingher. On se nalazio u toj službi nešto manje od 4 godine, što razabiremo iz odluke Velikog vijeća od 25. juna 1766.¹⁰ I s njim je grad bio zadovoljan, te u zapisniku ima dosta pohvalnih riječi o njemu. Služba mu je prestala zbog smrti, te se ponovo izabira dr. Christianopulo za gradskog fizika za vrijeme od 6 godina. Postavlja se pitanje, zašto je došlo do ove promjene i gdje se tada nalazio dr. Christianopulo. Po jednom pasusu iz ove odluke jasno izlazi, da se on u to vrijeme nije nalazio u Kotoru, jer se navodi, da će mu rok od 6 godina početi od dana, kada dođe izvana. Dr. Vatlingher bio je gradski fizik 4 godine; znači, da mu je služba počela 1762. Iz ovoga bi se dalo pretpostaviti, da kroz četiri godine dr. Christianopulo nije bio u Kotoru, nego negdje drugdje. Međutim, postoji još jedan period od 1758. do 1762., kada o njemu ne znamo ništa. Ako pak proučimo njegovu molbu, koju je podnio 1781., da se razriješi dužnosti, saznat ćemo, da on tu navodi, da je službovao u Kotoru 25 godina. Ako se sumiraju sve poznate godine službovanja i dodadu ove četiri godine

⁸ I. Strohal, Statuti i reforme grada Trogira.

⁹ Državni arhiv, Kotor, S. N. 157—359.

¹⁰ Državni arhiv, Kotor, S. N. 160—346.

od 1758. do 1762., onda se taj broj slaže. Prema tome se može zaključiti, da je on i u tom periodu bio gradski fizik u Kotoru.

Iz te se odluke saznaje za ime još jednog liječnika, koji je tada živio i radio u Kotoru. To je dr. Petar Vatlingher, koji je, sudeći po imenu, mogao biti podrijetlom Nijemac. Zatim saznajemo za imena dvaju sudaca, koji su u to vrijeme živjeli u Kotoru i bili članovi Velikog vijeća. To su gradski suci Nikola Bisanti i Trifun Gregorina, koji su ponovo predložili dr. Christianopula za gradskog fizika. Zatim, novom se odlukom liječniku određuje rok od 6 godina, što se rjeđe događalo, jer se obično biralo na tri ili četiri godine. Razlog tome je dvojak: u prvom redu gradsko je vijeće već dobro poznalo sposobnosti dra. Christianopula kao liječnika, a s druge strane htjeli za što dulji period osigurati liječnika. U ovoj odluci imamo i neke detalje o glasanju. Malo vijeće i Tajno vijeće prihvatili su tu odluku s 11 glasova, a protiv je pao 1 glas. Iz toga se može saznati i za broj vijećnika, koji su sačinjavali pojedina vijeća.

Za vrijeme ovog ugovora objelodanjena je knjiga dr. Christianopula, koja je tiskana godine 1767. Možda bi se u vezi s tiskanjem knjige moglo protumačiti njegovo izbjivanje iz Kotora u vremenu od godine 1762. do 1766. Njemu je trebalo slobodnog vremena i za pisanje knjige, a i za to, da pronađe naklandnika, ishodi potrebna odobrenja i slično, što je u to vrijeme sigurno iziskivalo mnogo posla i vremena.

Iduća pitanja, o kojima se raspravljalo 1. marta 1771., daju nam neke podatke, iz kojih saznajemo, da su postojali opunomoćenici za zdravstvo («Procuratori alla Sanita»), koji su se brinuli za javno zdravstvo i za organizaciju zdravstvene službe. Spomenute godine ti su opunomoćenici bili gradski fizik doktor Zorzi (kako nazivaju Christianopula) i Marko Coradini, javni kirurg. Oni su pod zakletvom postavili zahtjev, da je hitno potrebno postaviti u lazaret još dva pomoćnika («aggiunta»). Veliko vijeće usvaja taj prijedlog i odlučuje, da se prime dva pomoćnika i pridodadu na dužnost u zdravstvu.¹¹ Ta hitna potreba za postavljanjem novih lica u zdravstvu može se tumačiti samo time, da je prijetila Kotoru neka zarazna bolest, po svoj prilici kuga, naročito iz razloga, što su ti službenici bili potrebni za rad baš u lazaretu.

Dana 23. aprila 1773. produljuje se ugovor s drom Christianopulom na dalje dvije godine. Formulacija je gotovo jednaka: u njoj se hvali rad i zalaganje gradskog fizika, a za produljenje navodi se razlog, da ne bi građani ostali bez liječnika, koji je prijeko potreban. U toj odluci ima, međutim, jedan novi momenat; tu se, naime, prvi put govori o honoraru, koji je gradski fizik dobivao i to samo o jednom dijelu novca, koji je primao za svoj trud. Tako se odlučuje, da se dru. Christianopulu ima isplatiti 60 cekina na godinu i to povrh one svote, koju on dobiva po nekóm posebnom ugovoru. Ta se svota imala isplaćivati svakih 6 mjeseci unaprijed. Obrazlažući to povišenje godišnje plaće, kaže se, da se to radi iz razloga, da bi bio još revnosniji u službi («... affinche resti sempre piu ac-

¹¹ Državni arhiv, Kotor, S. N. 162—592.

citato il di lui zelo nella vigilanza et a sussistenza debita di questa Cita..«).¹² Ovo se događa tri godine poslije prijedloga, da se za lazaret uzmu još dva pomoćnika. Ovo povećanje godišnje plaće dokazivalo bi, da se tada zbija radilo o jednoj epidemiji, koju su uspjeli spriječiti ili savladati s malo žrtava, pa zbog toga mu Veliko vijeće odobrava veću plaću. Ako povučemo paralelu s drugim gradovima, opažamo, da se naročito za vrijeme epidemija posvećuje velika briga zdravstvu i zdravstvenim stručnjacima, i nije rijedak slučaj, da im se u tim prilikama daju veće plaće.

Još se u dva navrata produžuje dalja služba dru. Christianopulu, i to dana 14. maja 1775. na dvije godine¹³ i 23. aprila 1777. na pet godina.¹⁴

To su ujedno i zadnji slučajevi, kada mu se produžuje služba u Kotoru. Dalji zapisnik, u kojem se spominje, nosi datum 6. februara 1780. M(odo). (V)eneto, a tada je već dr. Christianopulo predao ostavku. Tu se pojavljuje računanje vremena po venecijanskom načinu, t. j. da je nova godina počinjala 1. marta. Prema tome taj datum odgovara 6. februara 1781. po našem računanju vremena. U svakom je slučaju dr. Christianopulo predao svoju ostavku prije isteka zadnjeg produljenja službe u trajanju od 5 godina. Njegovu ostavku je iznio pred Veliko vijeće gradski sudac Marino Bucchia 8. februara 1781.¹⁵ U svojoj se ostavci dr. Giorgio (kako se sam naziva) Christianopulo u prvom redu zahvaljuje članovima Vijeća za sva izvanredna dobročinstva, koja su mu iskazali svi redom za vrijeme, dok je kroz 25 godina vršio dužnost gradskog fizika u Kotoru. Međutim, iako on veoma žali, približuje se dan njegova odlaska i, što je naročito važno, on navodi mjesto odlaska i službu, koju će preuzeti. Tako saznajemo, da je izabran za glavnog liječnika (»Protto Medico«) u Udinama. Kao razlog svoga odlaska kaže, da ga na to sile materijalni motivi, jer je u pitanju njegova brojna obitelj. Zaključak je jasan, da će on moći u Udinama dobiti veći položaj sa, svakako, većom plaćom. Na koncu svoje ostavke još moli Vijeće, da izabere s najvećom pažnjom novog, još sposobnijeg liječnika, koji bi mogao zadovoljiti poslu oko čuvanja dragocjenog zdravlja i plemića i građana.

Već 13. februara iste godine Veliko vijeće u Kotoru izabira novog gradskog fizika u osobi dra. Ljudevita Lodijsa, koji je s uspjehom vršio ranije tu dužnost u Korčuli.¹⁶

Time se zapravo i završavaju biografski podaci o dru. Christianopulu, jer o njegovu boravku u Udinama nije dosada uspjelo pronaći nikakve podatke. Svakako je taj period njegova života, koji je proveo u Kotoru, najvažniji, jer obuhvaća dugi radni period od 25 godina i jer pada u vrijeme, kada je napisana i izdana njegova knjiga. Ovi su podaci nadalje važni za ilustraciju jednog detalja iz povijesti medicine i farmacije u Jugoslaviji.

¹² Državni arhiv, Kotor, S. N. 163—677.

¹³ Državni arhiv, Kotor, S. N. 165—594.

¹⁴ Državni arhiv, Kotor, S. N. 164—587.

¹⁵ Državni arhiv, Kotor, S. N. 167—589.

¹⁶ Državni arhiv, Kotor, S. N. 167—589.

Ostale podatke, koji nas interesiraju, dobivamo iz njegove knjige, koja ima ovaj puni naslov:

GEORGII CHRISTIANOPULO

Phil. et Med. Doctoris

Descriptio historica

Quorundam Morborum gravissimorum curatu maxime difficilium,
usu interno

Mercurii Sublimati Corrosivi

Feliciter sanatorum

Illustrissimo et Excellentissimo D. D.

Jo: ANTONIO A RIPA

Senatori amplissimo

Brixiae MDCCLXVII

Ex Typographia Jacobi Ragnoli
Superiorum permissu

Knjiga ima format 29×22 cm, X + 78 strana sa završnim vinjetama, pisana latinski. Poslije uvoda, u kojem se nalazi i posveta knjige venecijanskom patriciju Jo. Antonio A Ripa, te potvrde reformatora iz Padova, da se knjiga može tiskati, počinje tekst. U tekstu se najprije nalaze na 14 strana imena mnogih glasovitih liječnika, koji su mu služili kao uzor, citiraju njihova mišljenja o bolestima, a, naravno, naročito ističu oni liječnici, koji su liječili sublimatom. Zatim slijede XIII Historia, kako ih on naziva, t. j. opisa bolesti, koje je liječio sublimatom, i podaci o rezultatima, koje je postigao. Među opasnim bolestima nalaze se 3 slučaja hydropsa, 2 slučaja ciroze jetara, 1 slučaj amaurosis, 1 slučaj purpura, 2 slučaja skorbuta i 4 slučaja veneričnih bolesti, od kojih po jedan lues s paralizom i tabesom. U svim slučajevima postoje podaci o samom pacijentu, zatim opis bolesti, često kako se dotični pacijent dosada liječio i kod koga, koje je lijekove ranije primao, pa konačno opis liječenja sublimatom i uspjeh, koji je tim načinom postignut. Na koncu svake historije autor sam daje završni sud o toku liječenja.

Nas kod tih opisa bolesti u prvom redu zanima upotreba sublimata i način doziranja. Sam autor navodi, da je doze sublimata određivao individualno prema toku bolesti i prema fizičkim sposobnostima pacijenta. U svakom slučaju počinjao je manjim dozama sublimata, koje je onda postepeno povećavao, prateći njegovo djelovanje i tok bolesti. Tako je kura obično počinjala dozom od pola grana sublimata, koji bi se otopio u unči vode i zasladio sa Syrupus violarum. To se davalo u dva puta kroz dan, obično ujutro i uveče. Prema efektu, toku bolesti i stanju pacijenta, ta se doza povećavala na jedan gran dnevno, što se uzimalo u dva ili više puta, a ima slučajeva, kada je doza bila povećana i na gran i po dnevno. Sve se ove doze ustvari kreću manje više u granicama maksimalnih doza. Tako maksimalne dnevne doze u farmakopejama variraju između 0.06 do 0.10 g., a maksimalne dnevne doze, koje je upotre-

bljavao Christianopulo, kreću se od 0.032 g do 0.097 g stime, da su se prilagodivale toku bolesti, fizičkoj kondiciji pacijenta i što su se postepeno povećavale.

U to su doba zapravo tadašnji najpoznatiji liječnici, naročito kod liječenja sifilisa, mnogo upotrebljavali sublimat i per os i putem apsorpcije kroz kožu pomoću masti ili kupelji. Christianopulo citira Boerhaava, Van Swieten, Wisemana, Turnera i t. d. Svima je njima zapravo i bilo poznato štetno nuzdjelovanje sublimata; salivacija, kolike, promjene u mokraći, a i izazivanje tuberkuloze, ali su ga sa svim tim svi upotrebljavali uz tvrdnju, da ga treba oprezno davati. Još je jedna činjenica utjecala na to, da se sublimat davao bolesnicima, što ističe i sam Girtanner.¹⁷ Sublimat je ugodan za uzimanje; naime, pacijent se može liječiti prilično konspirativno, sam liječnik nema mnogo posla s pacijentom, a liječenje je jeftino. Tvrđilo se, da sublimat pomaže vrlo brzo, našto Girtanner tvrdi, da on doista ispočetka pomaže brzo, ali se bolest vraća u mnogo većem opsegu. Sigurno je najvažniji razlog bio taj, što nekog efikasnog sredstva u stvari nije bilo i sublimat je zapravo davao rezultate, koji barem prividno zadovoljavaju, naravno, ako se davao uz sve mjere opreza. Kod Christianopula pak nalazimo, da je i mnoge druge slučajeve, osim veneričnih, tretirao na bazi liječenja sublimatom. I u toj primjeni nije Christianopulo originalan, jer je Girtanner¹⁸ tvrdio, da je i Boerhaave upotrebljavao sublimat interno za liječenje mnogih neizlječivih bolesti. Nadalje navodi, da je Rebeiro Sanchez zapravo započeo ovakvom općom upotrebom sublimata, a to je opet saznao od jednog ranarnika Nijemca. Girtanner dalje tvrdi, da je ovaj Sanchez utjecao na Van Swietena, da i on uvede sublimat u terapiju i da postane tako jedan od najvećih pobornika tog načina liječenja. Po tome možemo jedino zaključiti, da je Christianopulo samo opisao 13 svojih iskustava liječenja sublimatom kod raznih vrsta bolesti, koje se nisu mogle izliječiti nijednim tada upotrebljavanim medikamentom. On sam tvrdi, da je opisao samo jedan manji dio takvih svojih uspjeha, po svojoj prilici najkarakterističnijih a općenito je liječio sublimatom za vrijeme svog boravka u Kotoru. Nadalje on je bio svijestan, do kojih posljedica može dovesti uzimanje sublimata, te ističe, da je pratio tok bolesti, pa je terapiju priređivao prema razvoju bolesti i stanju pacijenta. Time je on samo obogatio ona iskustva, koja su stekli mnogi liječnici, liječeći sublimatom u njegovo doba ili neposredno prije njega. Da napiše ovu knjigu svojih opažanja, najviše ga je navelo to, što doduše i Boerhaave i Van Swieten misle, da se mogu sublimatom liječiti i druge bolesti. Međutim Christianopulo tvrdi, da nitko nije to pokušao, osim kod veneričnih bolesti »Lues Morbus Gallico«, kako on naziva, ili bar nije nitko opisao način takva liječenja. Po tome bi se činilo, da je njegova knjiga zapravo prva, koja opisuje razne teške bolesti, koje su bile liječene sublimatom.

Inače se i za Christianopula može tvrditi da je bio dobar praktičan liječnik i da je proučio sva medicinska djela velikih suvremenih liječni-

¹⁷ Girtanner, Abhandlung über die venerische Krankheit, Wien, 1803.

¹⁸ ib.

ka. Tako on na više mjesta citira Baglivija (1668—1707), koji je bio rodom iz Dubrovnika, t. j. iz mjesta, koje je u neposrednoj blizini Kotora, gdje je on radio. Moramo istaći da je Dubrovnik tada bio vrlo napredan grad s razvijenom medicinskom tradicijom. Baglivi je kasnije stekao u Italiji glas velikog liječnika, te je liječio i pape. Christianopulo na nekoliko mjesta citira njegovu knjigu »De praxi medica«, koja je izašla 1696., kao potvrdu svom mišljenju, da je najvažniji zadatak liječenja promatrati bolesnika i tok bolesti. Zatim mnogo citira Boerhaava, Van Swieten, Fr. Hoffmanna, Sanctoriya i mnoge druge. Najviše podataka daje o svojim uzorima, iz kojih je crpao znanje o liječenju sublimatom, pa kod njih citira i djela, kojima se služio. Tako tvrdi, da je još 1676. izašao traktat »de Lue Venera« Richarda Wisemanna, Engleza, koji je za liječenje luesa upotrebljavao sublimat i preporučivao ga. Zatim citira drugog Engleza, Daniela Turnera, koji je ličio na isti način i to objelodanio prije nekoliko godina.

U samom tekstu kod opisa pojedinih bolesti redovito citira mišljenja pojedinih glasovitih liječnika. Tako Morgagna (1682—1771), koji je bio manje više njegov suvremenik, te citira njegovu knjigu »De sedibus et causis morborum«, koja je objelodanjena 1761., dakle 6 godina prije njegove knjige. Zatim djelo Friedricha Ruyscha (1638—1731) »Observationes Anatomiae Chirurgicae«, Horcka »De usu interno Cicutae«, De Haena, Zamazzinija »De morbis artificium diatribe«, Dolausa »Encyclopedia Medicinæ«, a, naravno, i Hipokrata.

Iz ovog se zbilja može zaključiti, da je bio dobro verziran liječnik, koji je pratio rad svih tadašnjih glasovitih liječnika. Baš u to doba i nastaje veliko previranje u medicini s mnogo raznih mišljenja: iatrokemije, iatrofizike, Stahlova animizma, Barthezova vitalizma, tada se i počinje prvom upotrebom raznih aparata i instrumenata u medicini na bazi velikog tehničkog napretka tog stoljeća. Christianopulo nije ulazio u analize svih tih pogleda, nego se uglavnom ugledao u tadašnje liječnike kliničare, jer je i sam bio pristaša što većeg praktičnog rada i promatranja bolesti na bolesnicima. U tom svom nastojanju želio je svojim historijama pridonijeti neka svoja iskustva upotrebe sublimata u slučajevima, kada tadašnja sredstva nisu bila efikasna. Po njegovu tvrđenju i iskustvima on je u tome i uspijevaao, a možda i nije imao drugog izlaza, jer tadašnja sredstva nisu dopuštala iole efikasnije liječenje kod mnogih bolesti. Na taj nam način i knjiga Christianopulova fiksira jedan moment iz razvoja medicine i farmacije njegova vremena, koja je i s te strane dragocjen prilog za sve one, koji proučavaju taj razvoj.

Osim toga u knjizi su navedeni mnogi podaci, koji nam govore o zdravstvu u Kotoru. Ti podaci općenito nisu poznati, iako su važni za historiju medicine, naročito u Jugoslaviji. Već iz ugovora, koje je magistrat grada Kotora pravio s drom. Christianopulom, izlazi, da je u Kotoru postojala vojna bolnica. Ta se bolnica naziva »Ospedale della milizie« i svaki je gradski fizik automatski preuzimao i dužnost liječnika te bolnice.¹⁹ Da su tu dužnost vršili i drugi gradski fizici, razabiramo iz

¹⁹ Državni arhiv, Kotor, S. N. 155—630, S. N. 163—677.

ugovora, koji je magistrat napravio s nasljednikom dra. Christianopula drom. Ljudevitom Lodijem, koji je isto tako morao liječiti bolesnike jednog i drugog staleža (»ordine«), siromahe i raditi u vojnoj bolnici.²⁰ Da bi se to bolje razumjelo, treba napomenuti, da je Boka Kotorska, u kojoj se nalazi Kotor, kao vrlo prikladan zaliv, bila od davnine upotrebljavana kao vojna baza. Čini se, da je Venecija, pod koje se vrhovnom vlašću nalazio tada i Kotor, držala tu svoju flotu, koja je imala zadatak, da tjera gusare iz Jadranskog mora (»quae ab Adriatico mari Pyratas ardet«). Osim toga tu je bilo i druge vojske, kako on sam navodi u svojoj knjizi, opisujući, gdje je sakupljao svoja iskustva u liječenju sublimatom i koga je sve liječio.²¹

Drugo je pitanje to, da li su u to doba u ovim krajevima hospitali bili uglavnom ubožnice, karitativne ustanove, u kojima su se jedino bolesni šticećnici liječili, i to prilično oskudno. Međutim, u ovom se slučaju radi o pravoj bolnici, što bi ustvari predstavljalo prvu bolnicu takva karaktera u ovim krajevima po dosada poznatim podacima. Da se tu i liječilo, navodi autor na nekoliko mjesta svoje knjige. Tako u drugoj historiji spominje, da je jedan vojnik od cca. 40 godina, koji je bolovao od ascitesa, bio primljen u martu 1755. u bolnicu, »in publicum militare nosocomium«.²² Drugi slučaj spominje u XIII. historiji bolesti vojnika desetara, koji je bolovao od luesa s tabesom i koji je isto tako bio liječen u vojnoj bolnici, »militare Acriviniense Nosocomium«.²³ Ta se bolnica spominje u vremenu od 1755. do 1780. U VII. historiji, u kojoj opisuje slučaj skorbuta, od kojeg je bolovao jedan vojnik od 40 godina, daje nam Christianopulo detaljnije podatke o toj bolnici. Tako kaže, da je tog vojnika liječio u vojnoj bolnici, koju je osnovao Knez za liječenje vojnika (»Catharensse Nosodochium Principis providentia Militibus constitutum«).²⁴

Vrijedno je zabilježiti još neke podatke, o kojima se govori u ovoj knjizi. U dva navrata pacijenti su umrli, naravno poslije, nego što ih je on izliječio, i to zbog drugih uzroka. U jednom je slučaju nakon smrti tog pacijenta, koji je bio vojnik, izvršio seciranje leša. Opisuje i pojedine organe i patološke promjene, koje je na njima zapazio, i kaže, da nije mogao izvršiti sekciju glave, » . . . caput secare non potuimus«.²⁵ Ovaj je podatak interesantan, jer nam u prvom redu pokazuje stručno znanje pisca knjige, a s druge strane potvrđuje, da je u to vrijeme kvalitet medicine bio u Kotoru vrlo velik. Po svoj prilici on je secirao lešinu u vojnoj bolnici, koja je, međutim imala nepotpun instrumentarij, tako da nije imao mogućnosti izvršiti seciranje lubanje. Sa svim tim taj je podatak za to doba vrlo karakterističan.

²⁰ Državni arhiv, Kotor, S. N. 167—589.

²¹ Christianopulo, Descriptio historica, str. 8.

²² ib. str. 17.

²³ ib. str. 69.

²⁴ ib. str. 43.

²⁵ ib. str. 20.

Drugi je slučaj svršio letalno 2 godine poslije, nego što je dr. Christianopulo liječio dotičnog pacijenta vojnika, koji je bolovao od luesa. Taj nam primjer pruža još jedan interesantan podatak. Naime, taj je vojnik naknadno umro od epidemične upale porebrice (*»Epidemicae Pleuritides«*), koja je harala u Kotoru 1759.²⁶ Tako saznajemo za jednu epidemiju, koja je harala u to doba.

Još ranije je govoreno, da je u Kotoru postojala i karantena, što nije ništa neobično, jer su skoro svi gradovi, a naročito trgovački na Jadranskom moru, imali svoje lazarete. Da je u Kotoru postojala karantena, saznajemo iz jedne odluke Velikog vijeća datirane u martu 1771., kojom se prigodom postavljaju još dva službenika u gradski lazaret.²⁷

Osim toga saznajemo za imena i drugih zdravstvenih radnika iz tog doba, koji su radili u Kotoru. Ranije su navedena imena dvojice liječnika gradskih fizika, koji su službovali u Kotoru. Osim toga se spominje jedan kirurg iz 1771., koji se zvao Marko Coradini.²⁸ I kod opisa pojedinih bolesti često navodi, da se dotični pacijent liječio kod kojeg kirurga ili dapače, da je kirurg pomagao samom Christianopulu pri liječenju. U ovim se slučajevima nažalost ne spominju imena, nego iz toga možemo jedino saznati, da je kirurga bilo mnogo više i da su oni liječili mnoge bolesnike. Međutim, u VI. historiji Christianopulo spominje, da se jedan mladi mornar liječio najprije kod jednog kirurga. Kad mu to nije pomoglo, obratio se nekom franjevcu, koji ga je liječio raznim lijekovima i čestim puštanjem krvi. Na ovom se franjevcu Christianopulo malo dulje zadržava te navodi, da je to bio redovnik franjevac, koji se nazivaju reformati. Dalje kaže, da se često događa, da se mnogi od njih bave medicinom (*»Quum deinde Religiosus quidam S. FRANCISCI, ex illis quua Reformatos vocant, mos enim apud ipsos est, ut eorum aliqui, Con versi Imfermieri noncupati, Medicinae operam dent etc.«*).²⁹ Ova njegov pasus potvrđuje, da su se franjevci ranije, a evo još i u ovo doba, bavili medicinom. Iz njegovih podataka o toku liječenja pojedinih bolesti saznajemo još jedan interesantan podatak, t. j. da su tadašnje velike venecijanske lađe imale svoje stalne kirurge. Christianopulo spominje u X. historiji bolest jednog mladog plemića iz Venecije, koji je imao 18 godina, a bolovao je od luesa. Opisujući način liječenja, prije nego je došao k njemu, navodi, da ga je liječio jedan kirurg trireme, *»triemis chirurgus«* raznim *»adstringencijama«*.³⁰ To su za ono vrijeme bile velike lađe s tri reda vesala, koje su dulje vremena ostajala na pučini, pa im je svakako bio potreban i jedan kirurg, koji je liječio rane za vrijeme okršaja, a inače se bavio liječenjem bolesnih vojnika. Da je na tim lađama bilo dosta slučajeva bolesti, saznajemo i iz ove knjige, jer se citiraju mnogi bolesnici sa skorbutom, veneričnim i drugim bolestima, koji su se kasnije liječili u vojnoj bolnici kod dra. Christianopula.

²⁶ ib. str. 65.

²⁷ Državni arhiv, Kotor, S. N. 162—592.

²⁸ Državni arhiv, Kotor, S. N. 162—592.

²⁹ Christianopulo, *Descriptio historica*, str. 39.

³⁰ ib. str. 59.

Christianopulova knjiga je interesantna i s razloga, što nam je u njoj sačuvano mnogo podataka o lijekovima, koji su se tada upotrebljavali za suzbijanje raznih vrsta bolesti. Tu se daju minuciozni podaci, i to: a) najprije se nabrajaju lijekovi, koje je pacijent dobivao od pojedinih kirurga, ili koje je uzimao sam, prije nego je došao liječniku; b) nabrajaju se svi lijekovi, koje je dr. Christianopulo davao pacijentu i koji nisu pomagali, tako da je morao prijeći na liječenje sublimatom. To je i jedan od razloga tog podrobnog nabranja, da bi time pokazao, da su se sublimatom uspjeli izliječiti takvi slučajevi, za koje nisu bili efikasni tadašnji lijekovi. Osim toga nabrajaju se lijekovi, koje je pacijent uzimao za vrijeme liječenja sublimatom, kao i poslije kure sublimatom.

Tako je na pr. u slučajevima hidropie davao *Pill. roborantiae balsamicae* po Hofmannu, *Sal digestivum*, *Tinct. antimonialis*, *Essentia carminativa*, *Martiales*, *Tinct. martis acidula*, *Elixir Stimachicum*, zatim sredstva za čišćenje s *Aloe* i *Mercurius dulcis*. Obično je uz sublimat propisivao pacijentima dekote *Hordei*, *Malvarum* i *rad. Althaeae*. Kod ciroze jetara najprije je počeo liječenje s *Pill. gummi aminiaci myrhae, croci et aloe*, pa zatim *Pill. rhaei* i konačno je davao bole sa 1 gran *Mercurii dulcis* i *Terebinthinae Venetae*. Smaurosis prije prelaska na liječenje sublimatom nastoji izliječiti sa *Mercurio diaphoretico joviali*, zatim purgancijama, vesicansima i puštanjem krvi. Razne slučajeve malarije uglavnom liječi s *Corte chinae*, koji se općenito tada mnogo upotrebljavao za tu bolest. Razmjerno mnogo je opisanih slučajeva skorbuta, koji su se većinom pojavljivali kod mornara. Opisujući njihovu bolest, navodi i hranu, koju su ti mornari dobivali, a koja se uglavnom sastojala od mesa soljenog i sušenog na dimu i od preprženog kruha. Terapija za liječenje skorbuta sastojala se od mlijeka, često i od kozjeg soka antiskorbutičnih trava, kako ih on naziva, dakle svakako droge bogate vitaminima. I inače u svojim historijama Christianopulo ponegdje objašnjava, koju je dijetu davao svojim pacijentima. Ta se obično sastojala od ječma, riže, ulja, jaja, zrelog voća, telećeg i janjećeg mesa. Zatim je liječio, kako on navodi sa »*decoctionibus lignorum massam sanguineam depuratorum et edulcorantium*«, pa *Elixirio proprietatis aquoso mestruo paratp, Elix. viscerali balsamico Hofmanni, Cerussa Stibii Angeli Salae*, pa dekoktima s vinom od *myrhae*, mastiksa i aromatičnih trava.

Interesantan je način liječenja bolesti, koju on opisuje u IX. historiji pod nazivom »*Purpura chronica*« s artritidom i drugim kompilkacijama. Za liječenje te pacijentice upotrebljava *Mercurium diaphoreticum auratum, Decocta Septalii*, pa *Decoct. »Salsa parillae«*, *rad. ciniae* i *liquiritiae*. Međutim, najinteresantniji je lijek juha od zmiije ili, kako je on naziva, »*Juscula ex Viperis*«. Za taj sam lijek saznao je da je bio mnogo upotrebljavan sve do XIX. toljeća u Dalmaciji. Interesirao sam se za način izrade tog lijeka te sam dobio podatke iz Dubrovnika, da se ta juha pripremala na ovaj način. Pacijent, koji je želio da mu apotekar izradi taj lijek, morao je donijeti jednu kokoš. Polovica kokoši je pripadala apotekaru, koji je izrađivao lijek, a druga se polovica stavljala u lonac vode s komadima zmiijina mesa. Juha, koja je na taj način nastala, davala se bolesnicima kao lijek.

Najviše ima opisa veneričnih bolesti, koje on naziva Lues Gallica, Lues Celtica i Lues Venerea. U nazivima prevladuje jedino Lues Venerea za gonoreju kao i za sifilis, a među raznim slučajevima je liječio je dan s tabesom, a jedan s paralizom. I u tim je slučajevima prije upotrebe sublimata davao pacijentima druge tada uobičajene lijekove. Tako među tim sredstvima nalazimo: »Aquae Stipticae Lemery in qua Saturni sal dissolverat; Decocot Saraparillaex, Chinae, Quaiaci i antimonium crudum porfirizatum, Pill. Belloste, zatim razne masti i balzame za ispiranje i premazivanje rana. Iznio je cijelu proskripciju jednog lijeka za »Gallica gonorrhoea«, koji se sastojao od »Sacchari saturni 2 skupla, praecipitati viridis 1 gran, ossis sepieae confectis 10 grana. Međutim, sa svim ovim sredstvima bolest se nije poboljšala, tako da je onda prelazio na liječenje sublimatom.

Ovdje zbilja vidimo jednu recepturu, koja je zahtijevala mnogo znanja za izradu tih lijekova, a zahtijevala je i mnogo vrsta ingredijencija, koje su ulazile u sastav preskripcije. U prvom se redu među ingredijencama nalazi mnogo kemikalija, uglavnom raznih živinih soli. Zatim je u te lijekove ulazilo i mnogo droga, koje su došle u Evropu nakon otkrića Amerike. Sve nas to nuka, da se postavi pitanje, tko je priređivao te komplicirane lijekove. Odgovor može jedini biti, da su se ti lijekovi izrađivali u kojoj apoteci, iako se nigdje ne spominje ni apoteka ni koji apotekar. Međutim, poznato je, da je u gradu Kotoru bila već od XIV. stoljeća apoteka. Tako saznajemo iz notarskih spisa, da je već 1326. bio u Kotoru jedan apotekar po imenu Ačbergetus, koji je došao iz Venecije.³¹ Ovdje se zapravo radi o prvim sačuvanim podacima, a može se pretpostaviti, da je apoteka mogla biti i koju godinu ranije. Isto tako postoje podaci za apoteku u Kotoru i iz kasnijeg vremena, tako da je sigurno, da je ove lijekove izrađivao jedan stručni apotekar u svojoj apoteci, koja je morala biti dobro snabdjevena.

Osim toga su i kirurzi po tadašnjem običaju izrađivali neke lijekove, naročito masti, i upotrebljavali ih za liječenje. Spomenut je slučaj onog franjevca, koji je isto tako liječio jednog bolesnika i davao mu i lijekove. Osim toga se spominje u šestoj historiji, da je jednom mornaru dao jednu mast neki nadriapotekar, »Circumforaneus Pharmacopola«.³² Kako se u tom slučaju radi o jednom mornaru, koji se s brodom mogao nalaziti u raznim lukama Jadranskog i Sredozemnog mora, ne razabira se, je li taj vašarski apotekar bio u Kotoru ili u kojem gradu Dalmacije, ili ga je liječio neki iz kojeg drugog grada. Svakako je malo poznato, da je u ove krajeve dolazilo takvih varalica, koji su obmanjivali lakovjerni narod. U ovim je krajevima cvjetala pučka medicina, pa su pojedini empirici i naročito starije žene liječile bolesnike u krajevima, gdje nije bilo liječnika, a kadšto i tamo, gdje je i bio. Jednu takvu ženu spominje i Christianopulo u 4. historiji, u kojoj opisuje bolest jednog mladog seljaka iz sela Kavaza, koji je bolovao od ciroze. Njega je prije liječila u selu neka žena »Muliercula«, kako je on naziva. Nadalje opisuje, koja mu je sred-

³¹ Kotorški spomenici, Prva knjiga katorskih notara od 1326—1335., Zgb., 1951.

³² Christianopulo, Descriptio historica, str. 39.

stva davala, pa tako nabraja, da mu je kuhala neke trave protiv groznice (»antifebrilia«) i suhe tikve, kako je već običaj kod seljaka (»ut Rusticis illis mos est«).³³ I ovdje je prikazan jedan interesantan detalj pučke medicine, koja je ranije bila vrlo razvijena, a koja se još i danas pojavljuje u mnogim krajevima.

Nas u ovom slučaju najviše interesira sublimat, jer je on predstavljao najglavniji lijek, koji se upotrebljavao u liječenju raznih bolesti. Sublimat je odavna bio poznat, te su ga izrađivali i upotrebljavali još stari Kinezi. Geber je prvi u VIII. stoljeću opisao način izrade sublimata, a Kunkel je 1700. propisao jednu novu metodu, po kojoj se izrađivao i u ovo vrijeme, kada je živio dr. Christianopulo. Uglavnom se izrađivao suhim putem sublimacije, a Monnet je 1769. pronašao i drugi način izrade mokrim putem. Mercurius sublimatus corrosivus (Hydrargiri bichloridum) izrađivao se tako, da su se uzimala 2 dijela suhog sumpora, zatim živin oksid (Hydrargiri oxydum Rubrum), koji se miješao s 1 dijelom natrijeva klorida (Natrii chloras). Sve se to stavljalo u tikvicu i sublimiralo na blagoj vatri.³⁴ Za tadašnje apoteke je izrada sublimata predstavljala sigurno teškoću, pa je vjerojatnije, da ga je i apoteka u Kotoru ili možda i sam dr. Christianopulo nabavljao ili direktno ili posrednim putem iz Holandije, koja ga je naveliko izrađivala i snabdjevala skoro sve apoteke u Evropi. Kod sublimata, koji je dolazio u promet, najveća je teškoća bila u tome, što je bio ili patvoren ili onečišćen arsenom. Postojala je reakcija, da se dokaže prisutnost arsena u sublimatu na taj način, da se stavi koje redukciono sredstvo i željezna pilovina. Grijanjem se dobivao karakterističan miris po česnjaku, a željezna se pilovina nije smjela nakon hlađenja sliti u grudicu, nego zadržati svoj prijašnji oblik.³⁵ Svakako je u ovom razdoblju sredinom XVIII. stoljeća sublimat općenito bio u velikoj upotrebi, a u prvom redu za suzbijanje veneričnih bolesti, koje su se tada mnogo širile, a predstavljale su medicinski problem jer za njih nije bilo dobrog lijeka.

Proučavajući knjigu »Descriptio historica« nailaze se pored imena liječnika i kirurga i druga imena, koja su važna za opću historiju toga doba. Tako saznajemo, da su godine 1766. bili članovi Velikog vijeća Nicolo Bisanti i Trifon Gregorina (»Giudici honorandi«). Nas više interesira ovo drugo ime domaćeg čovjeka, Kotoranina, Trifuna Gregorine, te iz tog podatka saznajemo nešto o tadašnjim prvim ljudima u gradu Kotoru.³⁶ Za još jednog gradskog suca saznajemo iz podataka od godine 1781., a taj se zvao Marino Bucchia. Po tom imenu je teško saznati podrijetlo tog suca, jer su imena u zapisnicima obično bila talijanizirana, te se lako moglo raditi o kakvu Buču ili Bučiću, a Marin je prilično rašireno ime u ovim krajevima. Svakako se tu ne može ništa pozitivno tvrditi, te nam taj pasus daje jedino podatke o jednom sucu, koji se te godine na-

³³ ib. str. 30.

³⁴ Dr. Wistein, Etymologisch-chemisches Hadwörterbuch, II. dio, München 1847, str. 371.

³⁵ Girtanner, Abhandlung über die venerische Krankheit, Wien, 1803.

³⁶ Državni arhiv, Kotor, S. N. 160—346.

lazio u Kotoru.³⁷ Po tadašnjem običaju Christianopulo je posvetio svoju knjigu senatoru Jo: Antoniju A ripa, patriciju iz Venecije. U uvodnoj posveti, koja je po tadašnjem običaju bila panegirik, ne saznaje se mnogo. Tek se može zaključiti, da mu je taj venecijanski senator bio zaštitnik i da mu je u nekim njegovim poslovima pomogao, a možda i time, što mu je osigurao mjesto gradskog fizika u Kotoru, što se može samo pretpostavljati.

Dalja imena tadašnjih stanovnika i funkcionera u Kotoru saznajemo iz pojedinih historija. Mnogi bolesnici, koji se tu opisuju, ostali su anonimni, za neke se navode imena, a najčešće se spominju vođe pojedinih vojnih jedinica stacioniranih u Kotoru. Tako je u Kotoru 1755. postojala jedna četa vojske pod zapovjedništvom vojskovođe Mihajla Albertija, koji je po svoj prilici bio iz Venecije. Nadalje u VII. historiji opisana je bolest jednog vojnika Nijemca Majera, koji je služio u četi satnika (centuriona), Franje Draga patricija kotorskog, znači domaćeg sina. Zatim saznajemo za ime vojskovođe Aleksandra Barbanegra, koji je zapovijedao jednim odjeljenjem ratne mornarice.

Od pacijenata, koji su ostali anonimni, osim vojnika i domaćeg stanovništva, spominju se još jedan svećenik iz Dubrovnika od 25 godina, jedna redovnica plemkinja, koja je od djetinjstva bila u samostanu, zatim jedan mladi plemić iz Venecije, koji je imao 18 godina, a bolovao je od venerične bolesti. Najinteresantniji je podatak o liječenju jedne djevojčice od 10 godina, koja je isto tako bila zaražena gonorejom. Naravno, da su toj djevojčici ranije davali lijekove za razne druge bolesti, dok dr. Christianopulo nije ustanovio o čemu se radi. Roditelji su inače bili zdravi i ispočetka nisu vjerovali ovoj dijagnozi, dok nije sama djevojčica priznala. Osim toga interesantna je IV. historija, u kojoj se kao pacijent pojavljuje jedan mladi seljak od 32 godine iz sela Kavaza blizu Kotora. Ovaj slučaj potvrđuje, da je dr. Christianopulo liječio i oboljele seljake, što se u to doba rjeđe dešavalo. Seljaci su još uvijek s nepovjerenjem gledali na tadašnju medicinu i radije su išli svojim empiricima, kako se ispočetka dogodilo i u ovom slučaju. Međutim, kada ti domaći lijekovi nisu pomagali, onda bi se ipak odlučili da odu u grad kakvu dobrom liječniku. Svakako se to još uvijek rjeđe dešavalo u onim krajevima, koji su bili dalje od gradova sa razvijenom medicinom.

To bi bili glavni podaci, koje nam pruža ova interesantna knjiga. Unatoč činjenici, što se ta knjiga nalazi samo u posjedu Instituta za povijest farmacije u Zagrebu i u bibliotekama u Padovi i Veneciji, nitko je dosada nije obradio i izvukao iz nje one podatke, koji su dragocjeni za razvitak medicine i farmacije. Ti podaci, koji su u njoj sadržani, imaju opću vrijednost, ali su oni naročito interesantni za historiju zdravstva u Jugoslaviji, jer sadržavaju mnogo podataka, koji su dosad bili nepoznati, a koji nam ilustriraju jedan isječak tog razvitka u razdoblju od sredine XVIII. stoljeća. Osim podataka, koji su važni za povijest medicine i farmacije, knjiga nam pruža izvor za dokumentaciju pojedinih do-

³⁷ Državni arhiv, Kotor, S. N. 167—589.

gađaja i ličnosti, koje su u to doba živile i radile na tom području. Podaci, koji nisu po svom karakteru mogli biti uneseni u opisanu knjigu, nađeni su u arhivu grada Kotora, čime je samo nadopunjeno ono, što je inače vidljivo i iz same knjige. Ostaje još neosvijetljen detaljan biografski podatak o ličnosti liječnika dra. Christianopula, i to za razdoblje prije njegova doseljenja u Kotor, kao i za razdoblje, kada je nakon 30-godišnjeg rada napustio Kotor, da bi prihvatio novu dužnost u Udinama. Svakako će ovaj rad utjecati i na to, da se sakupe i ovi nepotpuni podaci, čime će se konačno dobiti cjelovita slika o piscu citirane knjige.

R é s u m é

LE TRAITEMENT AU SUBLIMÉ DANS L'OEUVRE D'UN MÉDECIN INCONNU QUI EXERÇA À KOTOR AU MILIEU DU XVIIIe SIÈCLE

Georg Christianopulo, docteur en médecine et ès lettres, est inconnu dans l'histoire de la pharmacie et de la médecine, bien qu'il ait été auteur d'un livre sur le traitement des diverses maladies à l'aide du sublimé et médecin renommé de son époque.

Dans les archives de Kotor (Cattaro) on trouve qu'il était médecin municipal à Kotor en mille sept cent cinquante jusqu'à mille sept cent quatre-vingt et un avec quelques interruptions. Là il a écrit son livre intitulé: »Descriptio historica quorundam Morborum gravissimorum curatu maxime difficilium-usu interno Mercurii sublimati corrosivi feliciter sanatorum«, imprimé à Brixiae en mille sept cent soixante sept.

Dans son oeuvre l'auteur fait la description de treize cas de diverses maladies traitées à l'aide du sublimé, parmi lesquelles il y a trois cas d'hydropisie, deux cas de cyrose du soie, deux cas de scorbut, un cas d'amaurose, un cas de fièvre purpurine et quatre cas de maladies vénériennes. Dans ces cas les remèdes de ce temps—là restaient inefficaces. Parmi ces remèdes il nous cite tous les médicaments d'alors, habituellement des plantes médicinales. Il nous cite aussi beaucoup de remèdes et de préparations Galéniques qui étaient dans ces cas sans effet. Alors il a appliqué le sublimé en donnant des doses entre trente-deux jusqu'à quatre vingt dix-sept milligrammes (0,032—0,097 g). La fixation des doses était individuelle; elle dépendait de la résistance physique du malade et de la maladie même. Il augmentait progressivement les doses, en étudiant soigneusement l'évolution de la maladie.

On trouve dans ces Histoires et dans l'introduction non seulement de nombreux renseignements très importants pour l'histoire des institutions sanitaires à Kotor, mais aussi d'autres renseignements d'une valeur générale. On peut savoir qu'il existait à Kotor un hôpital militaire et un lazaret, puis les noms de beaucoup d'autres citoyens qui entretenaient l'état sanitaire à Kotor. Nous apprenons aussi qu'excepté les chirurgiens, il y avait aussi des Franciscains et des femmes du peuple s'occupant de médecine.

Dans toutes ces descriptions des maladies, il nous donne des renseignements sur ses malades et leurs professions. Kotor était depuis longtemps un port de guerre renommé, et c'est pourquoi beaucoup de ses malades étaient des militaires.

Dans les archives de la ville de Kotor, où il y a beaucoup de renseignements du docteur Christianopulo, nous trouvons les noms de deux autres médecins municipaux ayant exercé à Kotor à cette époque. C'étaient les docteurs Petar Vatlingher et Ljudevit Lodi.

La littérature citée par Christianopulo dans ces cas est surtout nombreuse. Même dans l'introduction il cite des noms des nombreux médecins fameux qui lui ont servi de modèle. Nous trouvons parmi ces médecins le nom de Boerhaav et Van Swieten, qui à cette époque soignaient les malades avec du sublimé. Il cite aussi le Dr. Baglivi né à Dubrovnik près de Kotor, puis deux Anglais: Richard Wiseman et Daniel Turner. Il mentionne aussi l'oeuvre de Morgagni »De sedibus et causis morborum«

qui fut publiée en mille sept cent soixante et un, c'est à dire 6 ans avant le sien. Nombreux sont les auteurs des ouvrages dont il s'est servi.

La principale caractéristique de ce livre est que le docteur Christianopulo répandit l'application du sublimé dans les maladies contre lesquelles les remèdes d'alors restaient sans effet. D'après ses affirmations il remporta des succès, parce qu'il n'y avait pas d'autres solutions à cette époque. La thérapie de cette époque ne possédait pas de remèdes efficaces et la iatrochemie était très répandue. Nous pouvons dire que le docteur Christianopulo voulait démontrer tous ces points de vue de la médecine, par un travail pratique en étudiant les maladies qu'il soignait..

C'est pourquoi le livre du docteur Christianopulo est aussi une cotribution à l'étude de l'histoire des remèdes de cette époque.